

ІРОНІЯ В РОМАНІ ДЖОНА ЧІВЕРА "БУЛЛЕТ-ПАРК"

УДК 81 '38

ТЕЛЕГІНА Н.І., РОМАНКО Н.В.

(Івано-Франківськ)

У статті досліджуються мета та особливості застосування іронії в романі відомого американського прозаїка ХХ ст. Джона Чівера. Приділяється увага видам іронії, які прослідковуються в романі, що аналізується, та ролі іронії в розкритті характерів, викритті явищ та вияві авторського ставлення. Робиться висновок про те, що іронія для Джона Чівера є одночасно і засобом поетики, і особливістю світобачення.

Іронічність є однією з головних рис сучасної літератури. Поняття іронії все частіше перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних літературознавців та критиків, котрі досліджують найновіші пласти літературної творчості. Іронія мислиться чимось таким, що підважує традицію, відмежовує нове від застарілого, модерне від давнього і проголошується підґрунтям мистецтва взагалі або, принаймні, специфічних, зокрема літературних форм його існування. Іронію часто розглядають як стилетворчу рису текстів (Г. Грабович) або ж як інструментальний троп, що служить для досягнення сатиричної мети (Є. Озмитель, Я. Ельзберг, А. Щербина та ін.).

Простежуючи особливості функціонування іронії в романі Джона Чівера "Буллет-Парк" можна помітити, що іронія у творі Чівера виступає, перш за все, в ролі стартової передумови творчості, авторського варіанту бачення світу емпіричного і засобу творення світу художнього.

Джон Чівер (1912-1982) відомий в американській літературі як романіст та новеліст. За свою діяльність як романіста Джон Чівер отримав Пулітцерівську

премію у 1978 р. "Буллет-Парк" – один з найкращих романів Чівера. Об'єктом зображення в романі є духовне та емоційне зuboжіння життя. З особливою експресією Чівер висвітлює стиль життя та мораль середнього класу американського суспільства. Часом іронія, до якої він вдається, дещо пом'якшує його критичне бачення ситуації.

У Чівера іронія постає, найперше, як риторична фігура – засіб інакомислення, прихованої насмішки. В цій ролі іронія функціонує у більшій частині його роману, сприяючи сатиричному зображенню явищ, які видаються автору негативними. З іншого боку, іронія у творах Чівера є більш загальною категорією – принципом мислення і художньої творчості автора.

Засобом створення іронічного ефекту в романі "Буллет-Парк" є суперечність, яку автор розкриває у поглядах та переконаннях героя. Ця манера іронізування орієнтована на традицію, яка бере початок від Сократа. Чівер, як і його далекий попередник, вибудовує низку іронічних ситуацій, в яких протагоніст демонструє анекдотичність свого попереднього твердження у світлі висловленого або зробленого щойно. Такий спосіб іронізування використовується автором не тільки для розкриття істини, але і як оцінна стратегія, філософія ставлення до людини, її знань та способів репрезентації цих знань взагалі. Найяскравішим епізодом цієї групи іронічних засобів є невеликий діалог між Неллі (дружиною Нейлза, продавця зубного еліксиру) та випадковою знайомою її сина Тоні, яку він запросив на вечерю до батьків. У них зайшла бесіда про літературу, і Неллі зауважила, що їй зовсім не до вподоби О'Хара, та вона захоплюється Камю. Проте на запитання місіс Хеббард, що саме із праць цього автора вона читала, Неллі не змогла дати конкретної відповіді:

– I much prefer the works of Camus;

– What Camus are you studying?

– Oh, I can't remember all the titles, Nellie said. We are studying all of Camus [3, с. 96];

– Я віддаю перевагу Камю;

– Які саме твори ви вивчаєте?

– Ой, я ніяк не пам'ятаю назв, – відповіла Неллі. – Ми вивчаємо всі його книги [1. с. 64]).

Використовуючи таку суперечність тверджень героїв, автор іронічно спростовує першочергове позитивне враження читача і налаштовує його на негативний, скептичний лад. Виявляється, що, на перший погляд, така ерудована жінка не може пригадати навіть одного твору улюбленого автора.

Саме за допомогою іронії Чівер окреслює образи героїв "Буллет-Парку" і розкриває внутрішній світ персонажів. Шляхом використання іронічного прийому Джон Чівер розкриває психологічний стан Нейлза у період, коли його син захворює дуже дивною хворобою – "смутком". Завдяки іронії читач розуміє справжню суть цього героя, його глибинні почуття, пов'язані з переживаннями за нестабільний стан здоров'я сина. На перший погляд, говориться про чутливість Нейлза, але автор викриває його егоїзм, вводячи суперечливі іронічні речення:

"Without his son he could not live. He was afraid of his own death" [3, с. 91]. (Без сина Нейлз не міг жити і боявся, що тепер, коли б не довелося вмерти [1, с. 61]).

Нерідко іронія роману "Буллет-Парк" співзвучна іронії романтиків. Джон Чівер зумів вдало перенести деякі принципи філософської концепції Фрідріха Шлегеля у свій роман, що дало йому можливість стати творцем нескучної, натхненної іронії, яка є потоком дотепів та жартів, серйозного гумору, ідкої пародії. Іронія "Буллет-Парку" часто набуває скептичного характеру і наближається до пародії. Чи не найбільш пародійними образами книги постають лікарі-психоаналітики, які один за одним навідують хворого "смутком" Тоні і намагаються допомогти йому вилікуватися. Хлопцеві так і не стає краще, тільки у Неллі на столі щораз нові чеки з пристойними сумами: "The report was five typewritten pages and attached to it was a bill for five hundred dollars" [2, с. 49]. (Звіт займав аж п'ять сторінок машинопису, а в кінці був рахунок на п'ятсот доларів [1, с. 35]).

Першим до оселі Нелзів завітав лікар Маллін, терапевт. Після ретельного огляду та деяких аналізів та кардіограм він зробив висновок: "This doesn't get him out of bed but it may be a passing depression. If he doesn't get out of bed tomorrow I'll give you some pills that ought to do the trick" [3, с. 41]. (У нього зараз тимчасова депресія. Але коли завтра він не встане сам, то я випишу йому пілюлі – вони його одразу піднімуть [1, с. 29]).

Ніякого дива так і не трапилось, а таблетки з рецепту виявились наркотиком збудливої дії, який ще більше знесилив хлопця. Услід за терапевтом був запрошений психіатр, лікар Бронсон. Іронічності цьому образу додає той факт, що лікар був за сумісництвом ще й агентом з продажу нерухомого майна: "Did the healer sell real estate on the side or was the healing of madness his sideline" [2, с. 46]. (Чи він торгує будинками у вільний час, чи лікування божевільних – його друга професія, його хобі? [1, с. 32]).

Іронію Чівера характеризує об'ємність та масштабність, коли іронізування виходить за межі декількох фраз і займає ключове місце у мегаконтексті, як у прикладі з психіатрами. Судження про психоаналіз як спосіб збагачення проходить крізь увесь твір, і різні методи та підходи псевдолікарів автор зводить до єдиного результату – певних фінансових виплат.

Ще більш масштабно використовує Чівер іронію, характеризуючи жителів передмістя, які настільки убогі у світобаченні, що вважають своє пусте існування раєм земним. Щоб підкреслити їхню безликість, безбарвність, зацикленість на матеріальному успіху і стандартизованому розумінні щастя, автор замість епітетів для створення іронічної пародійності використовує цифри: "They pass the Howestons (7 bedrooms, 5 baths, \$65 000) and the Welchers (3 bedrooms, 1 1/2 baths, \$31 000)" [3, с. 9] (Ось вони минули Гаустонів (7 спальень, 5 ванн. \$65 000) і Уелчерів (3 спальні, 1 1/2 ванни, \$31 000 [1, с. 9]; "Mr. Elmsford (6 bedrooms, 3 baths, \$53 000) ..." [3, с. 10] (Містер Елмсфорд (6 спальень, 3 ванни-\$53 000). [1, с. 9]).

Не чужа Джону Чіверу і негативістська іронія. У нього ми зустрічаємо втілення цього явища у дещо спрощеному варіанті, ніж у творців цього феномену – Ніцше,

Керкегора і Гегеля. Проте сама стрижнева суть неодмінно відчутна. У "Буллет-Парку" такий іронічний прийом набуває тенденції тотального заперечення, яке руйнує певні світоглядні, етичні та естетичні принципи. Негативістська іронія гіпертрофує власне іронію до нігілістичної насмішки, блазнювання. Якщо розглядати роман "Буллет-Парк" з точки зору цієї теорії іронізування, можна виокремити таку ситуацію цього типу: роздуми Нейлза про свободу та незалежність як основу будь-якого демократичного суспільства. За умов руйнування моралі Джону Чіверу видаються смішними турботи про забезпечення свободи і права на вибір з боку влади, яка цих свобод і прав позбавляє: "The president is always talking about freedom and independence, the army and navy are always fighting to defend freedom and independence and on Sundays Father Ransome thanks God for our freedom and independence" [3, с. 67] (Президент тільки те й робить, що говорить про свободу та незалежність, армія та флот тільки те й роблять, що захищають свободу та незалежність, а щонеділі в церкві священник Рейсом дякує Богові за нашу свободу та незалежність [1, с. 46])

Такий засіб іронії є більш імпліцитним – це своєрідна гра автора з читачем, і дешифрування такої іронії надзвичайно суб'єктивне. У вищенаведеній цитаті відчувається глибоке іронізування над "національним завданням". Для Джона Чівера це радше гучнословний лозунг, аніж загальнодержавна політика. Це стає зрозумілим з подальших спостережень Чівера:

1. "...blacks, who live in those firetraps... don't have any freedom or independence in the choice of what they do and where they live" [3, с. 67] (...чорні – ті, що живуть у своїх брудних сірникових коробках, – не мають ні свободи, ні незалежності, не можуть вибрати собі ні роботи, яку бажають, ні житла, де б хотіли мешкати [1, с. 46]).
2. "... soldiers dying in jungles..." [3, с. 68] (... солдат, що вмирає в болотах та джунглях... [1, с. 46]).

3. "The Musicians Union, Airplane Pilots, Fishermen, Circus Performers and Deckhands were all threatening to strike" [3, с. 64] (Профспілки музикантів, льотчиків, пожежників, акторів цирку й моряків погрожують страйком [1, с. 44]).

Таким чином, Джон Чівер, використовуючи негативістську іронію, намагався зруйнувати хибний світогляд своїх сучасників.

Іронія використовується Чівером як засіб насмішки та заперечення (риторична іронія, яка виконує модальну і комічну функцію) та як принцип вільної творчості, ігрового ставлення до емпіричної і духовної реальностей (поетикальна іронія, яка виконує світоглядну функцію).

Риторична іронія у Чівера, найперше, є риторичною фігурою і може бути реалізована на різних рівнях – від одиничного висловлювання до окремого тексту в обов'язковому контекстуальному оточенні. У Чівера така іронія мислиться не просто як суперечність, а як доволі жорстке заперечення, висміювання певних ідей та переконань, висловлене приховано, з більшим чи меншим ступенем зрозумілості. У романі "Буллет-Парк" ми зустрічаємо багаточисельні приклади риторичної іронії, яку автор використовує передусім з метою розкриття характерів.

Дуже вдало риторична іронія застосована автором для викриття нікчемності існування і взаємовідносин місіс Хітскап і її чоловіка. Містер Хітскап застрелився, після того як роками йому доводилося фарбувати стіни власного будинку. Будівля була куплена за незначну суму, і постійно підфарбовуючи кімнати, він сподівався продати її значно дорожче, але не витримав монотонності такої роботи. Це самогубство Джон Чівер вводить у сюжет для розкриття беззмістовності життя у змальованому ним містечку, яке є узагальнюючим образом безцільного міщанського існування. Смерть чоловіка не розчулила місіс Хітскап, а навпаки, дала можливість ближче познайомитися із сусідами. Риторична іронія сповнює такий її коментар: "... they (the neighbors) were so comforting, that I almost forgot what had happened" [3, с. 12] (... і так мене втішивши, добре випивши, що я ледь не забула про своє горе [1, с. 11]).

Над стандартністю мислення місіс Хітскап, над її залежністю від думки оточуючих автор іронізує у наступній фразі: "When people start talking about pool chemicals and so forth you will find yourself left out of the conversation" [3,

с. 13] (Коли навколо всі говорять про хлорування води – тобі нічого сказати [1, с. 11]). Це саме та причина, яка спонукає місіс Хітскап побудувати басейн на задньому дворі – щоб було що сказати.

Не менш вдало риторична іронія використана Джоном Чівером при побудові образу сімейства Віквайрів. Тут автор іронізує над безглуздістю численних званих вечорів, коктейльних вечірок, затягнутих гулянок. Ця подружня пара настільки вимучена нічними вечірками, що ранковий підйом для них перетворюється на своєрідний ритуал зі стогонами, лайкою та багаторазовими поверненнями у ліжко перед виходом з дому: "She whimpers in pain and covers her face with a pillow" [3, с. 7] (Місіс Віквайр, прокинувшись, скиглить і заривається обличчям в подушку [1, 8]). "Feeling himself to be a painful cavity he goes down the hall to the bathroom" [3, с. 7] (Містер Віквайр, відчуваючи гнітючу порожнечу всередині, йде по коридору до ванної [1, с. 8]).

За допомогою риторичної іронії висміюється вірність та любов Неллі до Нейлза. На перший погляд, це дуже благочестива жінка, віддана дружина, та її щиросердечна прив'язаність до чоловіка та подружня вірність є тільки результатом збігу обставин: "So her chasteness preserved by a fire, a runny nose and some spoiled sturgeon eggs was still intact, although she carried herself as if her virtue was a jewel..." [3, с. 72]. (Отож, пожежа, застуда чоловіка та кілька зіпсутих ікринок забезпечили її шлюбну чесність, хоч Неллі вдавала, ніби ця чесність – дорогоцінна перлина... [1, с. 74]).

Риторична іронія вдало використовується Джоном Чівером з метою викриття сучасного суспільства і демонстрації ознак його деградації. Риторична іронія має за мету також осміювання таких конкретних явищ, як, наприклад, американська медицина. Письменник іронізує над директором лікарні, який не має медичної освіти, але любить розкидатися науковою термінологією: "The director had

received no medical education but he displayed the medical information that had rubbed onto him with the same flair with which a green soldier will display his military nomenclature?" [3, с. 26] (Директор лікарні не мав медичної освіти, але, як ото новобранець залюбки вживає військові слова, він вельми любив похизуватися науковою термінологією [1, с. 20]).

Цей же директор ставиться до своїх пацієнтів як до ляльок, для нього це лише гра: "We dress them. We undress them. We have their hair arranged" [3, с. 26] (Ми їх одягаємо. Ми їх роздягаємо. Ми їх зачісуємо... [1, с. 20]).

У читача неодмінно виникає питання: а чи лікують у цій лікарні?

У романі "Буллет-Парк" є епізоди, в яких читач, фіксуючи присутність іронії, не може з певністю сказати, на що чи проти чого вона спрямована. Така іронія Чівера перестає бути тропом і, втрачає свою риторичність, стає поетикальною іронією.

У Чівера поетикальна іронія виступає як специфічний світоглядний принцип, типологічно пов'язаний із сократівським баченням людського знання про навколишню дійсність. Основою іронічного світобачення для автора є загальна невпевненість у здатності людського розуму її осмислити. Іронічний світогляд митця зупиняється на півдорозі між раціональним та ірраціональним, що й визначає специфіку його літературної творчості.

У романі є тонка межа, що відділяє риторичне застосування іронії, котре перетворює її на троп і частково робить засобом конкретно спрямованої сатири, від непрагматичного довільного іронізування. Найближчим до істини буде твердження, що Чівер майстерно втілює "перетікання" конкретної сатирично забарвленої іронії в набагато ширшу парадигму іронічних висловлювань та світоглядних висновків.

Поетикальну іронію автор застосовує для досягнення узагальненого, сатирично забарвленого, критично поданого образу передмістя зокрема та суспільства в цілому. Жителі Буллет-Парку живуть у своїх власно створених маленьких світах і у своєму маленькому, примітивному світі передмістя. Вони бояться

зовнішнього світу. У цьому передмісті за завісою благополуччя ховаються меркантильні, неосвічені, заземлені особистості. І автор висміює не лише окремих індивідів, він іронізує над суспільством взагалі. Іронія в багатьох епізодах роману поступається сатиричному зображенню: "Damn the bright lights by which no one reads, damn the continuous music that no one hears, damn the grand pianos by which no one can play..." [3, с. 5] (Згиньте, яскраві лампи, при яких ніхто не читає, згинь, музико, яку ніхто не слухає, згиньте, піаніно, на яких ніхто не вміє грати! [1, с. 6]).

Чівер характеризує жителів "Буллет-Парку" як "the legions of wife-swapping, Jew-baiting, booze-fighting spiritual bankrupts" [3, с. 5] (...легіони духовних банкрутів, які тільки те й роблять, що закохуються в чужих дружин, переслідують євреїв та борються з власним алкоголізмом [1, с. 6]). Автор типізує образ жителів провінційного містечка, його іронія узагальнена, вона охоплює не тільки невеличке передмістя Буллет-Парк, а й тисячі інших подібних.

Використовуючи поетикальну іронію, автор робить глобальні висновки про стан культури та знецінення вічних цінностей, про стан освіти, мистецтва, медицини.

Іронія в романі є одним із засобів розкриття авторської позиції, авторського ставлення до описаних явищ, вона сприяє сприйняттю тексту у комічному, компрометуючому плані. Одночасно вона є і засобом поетики, і особливістю авторського світобачення.

Література

1. Джон Чівер. Буллет-Парк. – К.: 1973. –266 с.
2. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.
3. John Cheever. Bullet Park. –New York: Vintage Books, 1991. – 246 p.